

КОРПОРАТИВ НИЗОЛАРНИ ҲАЛ ЭТИШДА МОДДИЙ ҲУҚУҚ НОРМАЛАРИНИ ҚЎЛЛАШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ

Саъдуллаев Ҳамидулло Хайруллаевич

Ўзбекистон Республикаси Судялар олий кенгаши ҳузуридаги

Судялар олий мактаби тингловчиси

АННОТАЦИЯ

Компаниялар таъсисчилари (ва ёки акциядорлари) ўртасида юзага келадиган корпоратив низолар ҳар доим улар фаолиятини қийинлаштиради, турли муаммоли ҳолатларни юзага келтиради ва ҳаттоки бу компанияларнинг таназзулига сабаб бўлиши мумкин. Агар тарафлар ўзаро манфаатли келишувга эришса яхши, бироқ амалда бунга камдан-кам ҳолатларда эришилади ва одатда корпоратив низолар судда ҳал этилади.

Ушбу мақолада биз корпоратив низолар тушунчаси, турлари, бундай низоларни судда кўришда моддий ҳуқуқ нормаларини қўллашнинг айрим масалаларига тўхталиб ўтамыз.

Калит сўзлар: *корпорация, корпоратив ҳуқуқий муносабатлар, корпоратив ҳуқуқий муносабат субъектлари, корпоратив низолар, корпоратив низо турлари, келишувнинг йўқлиги, моддий ҳуқуқ нормаларини қўллаш.*

ABSTRACT

Corporate disputes between the founders (and/or shareholders) of companies always complicate their activities, create various problematic situations, and may even cause the decline of these companies. It is good if the parties can reach a mutually beneficial agreement, but in practice this is rarely achieved and usually corporate disputes are settled in court.

In this article, we will focus on the concept of corporate disputes, types, and some issues of application of material law norms in court hearing of such disputes.

Key words: *corporation, corporate legal relations, subjects of corporate legal relations, corporate disputes, types of corporate disputes, lack of agreement, application of substantive law norms.*

Ҳар қандай жамиятда иқтисодиётнинг ривожланиб боргани сари мазкур соҳани бошқариб боришда давлатнинг роли камайиб, хусусий мулк шаклига асосланган корпорацияларнинг, тадбиркорлик субъектларининг роли ва аҳамияти ошиб бораверади.

Ўз навбатида улар ўртасидаги хусусий-ҳуқуқий муносабатлар ҳам

ривожлана бориб, бу бизнес ва тадбиркорликнинг турли кўринишларини ҳуқуқий таъминлашга қаратилган хусусий ҳуқуқ нормаларини такомиллаштиришни, бунда ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибасини ва уларда мавжуд қонунчиликни миллий қонунчилигимизга самарали тадбиқ этишни, замон талабларига ва бозор иқтисодиёти талабларига жавоб берувчи янги ҳуқуқий институтларни жорий этишни тақозо этади.

Мамлакатимизда ҳам илк корпоратив муносабатлар ўтган асрнинг 90-йилларидан бошлаб шакллана бошлади. Жумладан, дастлаб 1987-1991 йилларда марказлашган монополлашган иқтисодиёт тугатилди ва корпоратив бошқарувга асос солинди. Корхоналарни бошқариш ишчиларнинг қатнашуви орқали меҳнат жамоасининг маслаҳати орқали амалга ошириш йўлга қўйилди. Ўзбекистонда банкларнинг молиявий капиталлари ва иқтисодиётнинг суғурта сектори ривожланишига йўл очилди.

1991-1994 йилларда хусусийлаштириш жараёни бошланди ва бирламчи мулкни тақсимлаш амалга оширилди. Биринчи акциядорлик жамиятлари шаклланди, лекин уларнинг ҳуқуқлари аниқ кўрсатиб берилмади.

Кейинчалик, 1994-1998 йилларда эса корхоналарни хусусийлаштириш даври бошланди, Фуқаролик кодекси, “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги (1996 йил), “Қимматли қоғозлар бозорининг фаолият кўрсатиш механизми тўғрисида”ги (1996 йил), “Қимматли қоғозлар бозорида депозитарийлар фаолияти тўғрисида”ги (1998 йил) қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди.

Энг муҳими шундаки, корпоратив муносабат иштирокчиларининг мулк ҳуқуқи, фаолият юритиш (шу жумладан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш) ва бошқа ҳуқуқлари бевосита Конституциямизнинг (эски таҳрири) тегишли моддалари билан мустаҳкамлаб қўйилди.

Хусусан, ҳар бир шахс мулкдор бўлишга ҳақли эканлиги (36-модда), бозор муносабатларини ривожлантиришга қаратилган Ўзбекистон иқтисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этиши, давлат иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлигини, барча мулк шаклларининг тенг ҳуқуқлилигини ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баравар муҳофаза этилишини кафолатлаши, хусусий мулк бошқа мулк шакллари каби дахлсиз ва давлат ҳимоясида эканлиги (53-модда) ҳамда мулкдор мулкига ўз хоҳишича эгалик қилиши, ундан фойдаланиши ва уни тасарруф этиши (54-модда) назарда тутилди.

Шу асосда бозор инфратузилмаси шаклланди, бирламчи инвестицион фондлар, аудиторлик, консалтинг фирмалари шаклланиши билан бир қаторда йирик хорижий компаниялар, уларнинг филиал ва ваколатхоналари, шунингдек қўшма корхоналар ташкил этила бошланди.

Турли мулк шаклларига асосланган хўжалик юритувчи субъектлар пайдо бўлиши ва фаолиятининг ривожланиши, улар ўртасида шартномавий муносабатларнинг ортиб бориши, эркин рақобат муҳити учун имкониятлар яратила бошланиши корпоратив муносабатларнинг шаклланишига туртки бўлди.

Бироқ, иқтисодиётнинг ривожланиб боргани сари, мулкчилик шакллари, мулк ва шартномавий ҳуқуқий муносабатларнинг замонавий тус олаётганлиги ортидан корпоратив муносабатларнинг ҳам тобора мураккаблашиб бориши кузатилмоқда. Бу эса корпоратив низоларнинг ҳам янги ва мураккаб кўринишлари пайдо бўлишига ҳамда салмоғи ортиб боришига сабаб бўлмоқда.

Корпоратив низоларнинг турлари ва уларни судда кўришда ҳуқуқ нормаларини қўллаш масалаларига ўтишдан олдин корпоратив низо тушунчасига қисқача тўхталиб ўтсак.

Таъкидлаб ўтиш жоизки, “корпоратив низо” тушунчаси бўйича ёхуд уларнинг мазмуни бўйича қонунчиликда алоҳида тушунтиришлар берилмаган. Шу сабабими, турли адабиётларда, шу жумладан хорижий ва миллий қонунчилигимизда, бу соҳада амалга оширилган тадқиқот ва илмий ишларда корпоратив низоларга тушунча беришда турлича қарашлар, ёндашувлар мавжуд.

Бизнингча, **корпоратив низо** – бу корпоратив ҳуқуқий муносабат субъектларининг ўз фаолиятини амалга ошириши ва корпоратив ҳуқуқий муносабатларга киришиши жараёнида улар ўртасида юзага келувчи низолардир.

Корпоратив ҳуқуқий муносабат субъектларига энг аввало акциядорлик жамиятларини, масъулияти чекланган ва қўшимча масъулиятли жамиятларни, тўлиқ ва коммандит ширкатларни, ишлаб чиқариш кооперативларини киритиш мумкин.

И.С.Шиткинанинг фикрича, корпоратив ҳуқуқий муносабатларнинг субъектлари – бу юридик шахс сифатида корпорациянинг ўзи, унинг таъсисчилари, иштирокчилари ва ижро органларининг аъзолари, қонунда назарда тутилган баъзи ҳолларда эса, корпорация билан ўзаро алоқада бўлган учинчи шахслар ҳамдир.

Корпоратив муносабатлар – бу аввало муайян корпорациянинг ичида юзага келадиган ички муносабатлар ҳисобланади.

М.Н.Саидов корпоратив муносабатни корпорация раҳбарияти (директорлар кенгаши, раёсат) ва иштирокчилари (акциядорлари), иштирокчилар (акциядорлар) ва иштирокчилар (акциядорлар), корпорация ишчилари ва раҳбарияти, корпорация ва давлат, давлат органлари, кредиторлар, ҳамкорлар, бошқа ташкилотлар ва фуқаролар ўртасидаги корпорация фаолиятидан келиб чиқувчи муносабатлар деб тушунтиради.

Шу ўринда таъкидлаш керакки, ҳар қандай низолар сингари корпоратив низоларнинг ҳам вужудга келишида бир қанча омиллар муҳим ўрин тутати. Жумладан, корпоратив муносабат субъектлари ўртасида келишувнинг ёки манфаатлар мувозанатининг йўқлиги ушбу омилларнинг энг асосийси бўлса, низо тарафларининг ҳуқуқий билимлари етишмаслиги, соҳанинг тегишли қонунчилик билан етарлича тартибга солинмаганлиги, мавжуд норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардаги “очик жойлар” ёки уларни қўллашдаги баҳсли ҳолатларнинг мавжудлиги ҳам бу турдаги низоларнинг келиб чиқишига сабаб бўлувчи омиллардир.

Корпоратив низолар мураккаб тоифадаги низолар ҳисобланади. Чунки бундай низоларда аксарият ҳолларда тарафларнинг сони кўп миқдорда бўлади ва уларнинг ҳал этилиши бир қанча ҳуқуқ субъектларининг, шу жумладан, давлат органларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларига таъсир қилади.

Юридик шахслар ҳам, жисмоний шахслар ҳам корпоратив низо субъекти бўлиши мумкинлиги боис, судлар томонидан бундай низоларни кўришда ҳуқуқ ва манфаатларига таъсир қилиниши мумкин бўлган барча шахсларни аниқлаш, уларни ишга жалб қилиш орқали ушбу тарафлар ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари ҳимоясини таъминлаш муҳимдир.

Корпоратив низоларни уларда иштирок этувчи субъектлар, яъни низолашувчи тарафлар кимлар эканлигидан келиб чиқиб, қуйидаги бир қатор турларга ажратиш мумкин:

1. Йирик (мажоритар) ва майда (миноритар) акциядорлар ўртасидаги низолар.
2. Ички (инсайдер) ва ташқи (аутсайдер) акциядорлар ўртасидаги низолар.
3. Бошқарув органи (акциядор бўлмаган ёки акциялар кичик пакетига эга бўлган) ва акциядорлар ўртасидаги низолар.
4. Четдан “нодўстона кўшиб олиш ташаббускорлари” тарафдорлари ва бунга қарши бўлган акциядорлар ўртасидаги низолар.

Шунингдек, корпоратив низоларнинг хилма-хиллигидан келиб чиқиб,

уларни қуйидаги турларга ажратиб кўрсатиш мумкин:

1. Қонунчилик нормаларининг бузилиши – бу корпоратив ҳуқуқ нормалари ва жараёнларини тасодифан бузиш билан боғлиқ бўлиб, акциядорлар томонидан уларнинг манфаатларига тажовуз сифатида қабул қилинади.

2. Қўшиб олиш – акциядорлар гуруҳининг (четдан инвесторнинг) корхона устидан назорат ўрнатиш жараёнида юзага келадиган низолар.

3. Дивидендлар бўйича низолар – йирик ва майда акциядорлар ўртасида жамият даромадидан фойдаланиш борасида юзага келувчи низолар.

4. Корпорация бошқарув органи билан низолар – акциядорлик жамиятининг бошқарув органи ва акциядорлар ўртасида жамиятни бошқариш самарадорлиги ва менежерлар хатти-ҳаракатларининг (фаолият юритишининг) холислиги, ҳалол ва виждонийлиги масаласида юзага келадиган низолар.

5. Рақобат – акциядорлик жамиятининг молиявий ҳолати ва рақобатбардошлигига путур етказишга йўналтирилган низолар.

6. Корпоратив шантаж – акциядорнинг корпорациядаги ҳуқуқларини мустаҳкамлаш мақсадида унинг фаолиятига тўсқинлик қила бошлаган вазият. Ушбу ҳаракатлар кейинчалик ўзининг акциялар пакетини оширилган нархда сотиш учун амалга оширилади. Бу акцияларни мақсадли қайта сотиб олиш шаклидир.

Бундан ташқари, корпорациялар томонидан акциядорлар ҳуқуқларининг бузилишига олиб келувчи қуйидаги хатти-ҳаракатлар ҳам корпоратив низолар келиб чиқишига сабаб бўлмоқда:

1. Акциядорларнинг чекланган доирасида жойлаштириладиган акциялар кўшимча эмиссияси (кўпинча бозор нархидан паст ёки ушбу компания учун етарли даражада истеъмол қийматида эга бўлмаган активлар билан тўлаш кузатилади).

2. Компаниянинг стратегик активларини акциядорлар назорати остида бўлмаган фирмаларга ўтказиш йўли билан ажратиб қўйиш (кўпинча қайта ташкил қилинган муассасалар ёрдамида).

3. Аффилиланган шахслар гуруҳи томонидан назорат пакетини қўлга киритиш мақсадида акциялар пакетини “майдалаш”.

4. Акциядорларга қайтариб сотиб олишда имтиёзли ҳуқуқлар бермаган ҳолда устав капиталидан анча катта бўлган миқдордаги суммада кўшимча эмиссия чиқариш.

5. Акциядорлар билан мувофиқлаштириш бўйича зарур жараёнларни ўтказмаган ҳолда акциялар йирик пакетларини сотиб юбориш.

6. Майда акциядорларни чиқариб юборишга йўналтирилган акцияларни консолидациялаш жараёнини амалга ошириш.

Корпоратив низоларни уларнинг хусусиятидан ва мазмунидан келиб чиқиб бир қанча турларга бўлиш мумкин.

Жумладан, корпоратив низолар фуқаролик-ҳуқуқий (таъсисчилар сафидан чиқариш бўйича ишлар) ёки оммавий-ҳуқуқий (давлат органининг юридик шахсни тугатиш ёки қайта ташкил этиш тўғрисидаги аризаси) муносабатлардан вужудга келиши мумкин.

Шунингдек, судларда кўриладиган корпоратив низолар мулкӣ (масалан, дивиденд ёки акциялар қийматини ундириш) ёхуд номулкӣ (масалан, таъсис шартномасини, умумий йиғилиш қарорини ёки бошқа турдаги ҳужжатларни ҳақиқӣ эмас деб топиш ва ҳ. к.) хусусиятга эга бўлиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий процессуал кодексининг (кейинги ўринларда ИПК деб юритилади) 30-моддасида корпоратив низолар бўйича ишларнинг турлари кўрсатиб ўтилган бўлиб, улар жумласига қуйидагилар киритилган:

1) юридик шахсни ташкил этиш, қайта ташкил этиш ва тугатиш билан боғлиқ низолар;

2) хўжалик жамиятлари ва ширкатларининг устав фондидаги (устав капиталидаги) акцияларнинг, улушларнинг, кооперативлар аъзолари пайларининг мансублиги, уларга юкламалар белгилаш ва улардан келиб чиқадиган ҳуқуқларни амалга ошириш билан боғлиқ низолар, бундан хўжалик жамиятлари ва ширкатларининг устав фондидаги (устав капиталидаги) акцияларни, улушларни, кооперативлар аъзоларининг пайларини ўз ичига олувчи мерос мол-мулкни ёки эр-хотиннинг умумий мол-мулкни бўлиш билан боғлиқ ҳолда юзага келадиган низолар мустасно;

3) юридик шахс иштирокчиларининг (муассисларининг, аъзоларининг) юридик шахс томонидан тузилган битимларни ҳақиқӣ эмас деб топиш ва (ёки) бундай битимларнинг ҳақиқӣ эмаслиги оқибатларини қўллаш ҳақидаги даъволари бўйича низолар;

4) қимматли қоғозлар эмиссияси билан, шу жумладан эмитентнинг бошқарув органлари қарорлари юзасидан низолашиш билан, эмиссиявий қимматли қоғозларни жойлаштириш жараёнида тузилган битимлар, эмиссиявий қимматли қоғозлар чиқариш (қўшимча равишда чиқариш) натижалари бўйича ҳисоботлар (хабарномалар) юзасидан низолашиш билан боғлиқ низолар;

5) қимматли қоғозларни номинал сақловчиларнинг акциялар ва бошқа қимматли қоғозларга бўлган ҳуқуқларни ҳисобга олиш, қонунда назарда

тутилган бошқа ҳуқуқ ва мажбуриятларни қимматли қоғозларни жойлаштириш ва (ёки) уларнинг муомаласи муносабати билан қимматли қоғозларнинг номинал сақловчилари томонидан амалга ошириш билан боғлиқ фаолиятдан келиб чиқадиган низолар;

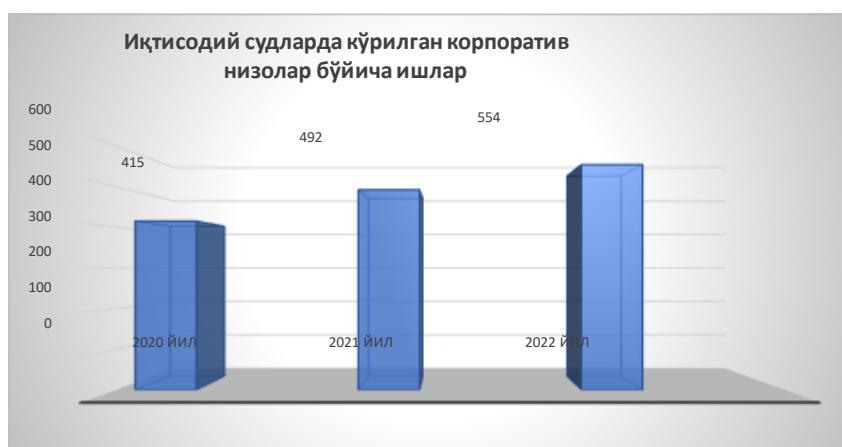
б) юридик шахс иштирокчиларининг умумий йиғилишини чақириш тўғрисидаги низолар;

7) юридик шахс бошқарув органларининг қарорлари устидан шикоят қилиш тўғрисидаги низолар.

Бирок, корпоратив низо турлари шулар билангина чекланиб қолмайди. Бу ушбу модданинг иккинчи қисмида ҳам таъкидлаб ўтилган бўлиб, қонунга мувофиқ корпоратив низолар бўйича ишлар жумласига бошқа низолар ҳам киритилиши мумкин.

Юртимизда турли шаклдаги корпорациялар сони ортиб боргани сари улар фаолиятдан келиб чиқувчи корпоратив низолар кўпаймоқда ва мураккаб тус олмақда. Шу сабабли бундай низоларни қонуний ҳал этиш иқтисодий судлар олдидаги долзарб масалалардан бирига айланиб бормоқда.

Жумладан, иқтисодий судлар томонидан биринчи инстанцияда кўрилган корпоратив низолар бўйича ишлар 2020 йил давомида биринчи инстанцияда кўрилган жами ишларнинг **0,4 фоизини (104 327 та ишдан 415 таси)** ташкил этган бўлса, 2021 йилда ушбу кўрсаткич **0,3 фоизни (175 443 та ишдан 492 таси)** ҳамда 2022 йилда **0,2 фоизни (277 862 та ишдан 554 таси)** ташкил этган.

Корпоратив низоларни судларда кўриш ва ҳал қилишда Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси, “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги, “Масъулияти чекланган ҳамда кўшимча масъулиятли жамиятлар тўғрисида”ги, “Хўжалик

ширкатлари тўғрисида”ги, “Қимматли қоғозлар бозори тўғрисида”ги Қонунлар ва бошқа қонунчиликни ташкил этувчи моддий ҳуқуқ нормалари қўлланилади.

Шу ўринда ҳақли савол туғилади, мазкур қонун ҳужжатларини амалиётда қўллашда муаммоли ҳолатлар мавжудми ёки уларни қўллаш ҳар доим ҳам осонликча амалга ошадими.

Албатта ҳар қандай соҳада ва ҳар қонунчиликни қўллашда бўлгани каби бу соҳада ҳам юқоридаги қонун ҳужжатларини қўллаш билан боғлиқ муаммоли ҳолатлар талайгина.

Буни аввало мазкур қонун ҳужжатлари нормаларини амалиётда нотўғри қўллаш билан, ёки ҳозирги замон талабидан келиб чиқиб улардаги айрим нормаларни такомиллаштиришга эҳтиёж сезилаётганлиги билан, ёхуд уларнинг айримлари “ишламайдиган”, амалдаги низоли вазиятларни ҳал қилишда кучи бўлмаган нормалар эканлиги билан изоҳлаш мумкин.

Қуйида бу каби қонун ҳужжатлари нормаларидан баъзиларини кўриб чиқамиз.

Жумладан, “Масъулияти чекланган ҳамда қўшимча масъулиятли жамиятлар тўғрисида”ги Қонун 22-моддасининг бешинчи қисмига кўра, жамиятдан чиқарилган ёки ундан чиқиб кетган жамият иштирокчисининг улуши жамиятга ўтади. Бунда жамият жамиятдан чиқарилган ёки чиқиб кетган иштирокчига улушининг чиқарилиш ёки чиқиб кетиш санасидан олдинги охириги ҳисобот даври учун жамиятнинг бухгалтерия ҳисоботлари маълумотлари бўйича аниқланадиган ҳақиқий қийматини тўлаши ёки жамиятдан чиқарилган ёки чиқиб кетган иштирокчисининг розилиги билан унга худди шундай қийматдаги мол-мулкни асли ҳолида бериши шарт.

Шундан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Пленумининг 2014 йил 20 июндаги “Иқтисодий судлар томонидан корпоратив низоларни ҳал этишнинг айрим масалалари тўғрисида”ги 262-сонли қарори 22.3-бандида жамиятдан чиқарилган ёки чиқиб кетган иштирокчининг улуши чиқарилиш ёки чиқиб кетиш санасидан олдинги охириги ҳисобот даври учун жамиятнинг бухгалтерия ҳисоботлари маълумотлари бўйича аниқланишини инобатга олиб, ишдаги ҳужжатлардан улуш қийматини аниқлаш имконияти бўлмаганда ёки ушбу масала юзасидан низо вужудга келганда тарафларнинг илтимосига асосан улуш қиймати экспертиза тайинлаш йўли билан аниқланиши кераклиги, “Масъулияти чекланган ҳамда қўшимча масъулиятли жамиятлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг мазмунига кўра улуш қиймати экспертизани тайинлаш йўли билан аниқланганда, эксперт олдида иштирокчи улушининг бозор баҳосидаги қиймати эмас, балки улушнинг

жамият бухгалтерия ҳисоботларидаги маълумотлар бўйича қийматини аниқлаш тўғрисида савол қўйилиши лозимлиги, чунки қонун ҳужжатларида иштирокчининг улуши бозор баҳосида тўланиши назарда тутилмаганлиги, бундан чет эллик инвестор бўлган иштирокчи мустасно эканлиги судлар томонидан алоҳида эътиборга олинishi лозимлиги тавсия этилган.

Мазкур Пленум қарорининг 22.4-бандида эса “Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни 56-моддасининг тўртинчи қисмига мувофиқ чет эллик инвестор чет эл инвестициялари иштирокидаги корхонадан чиқиб кетган ёки бу корхона тугатилган тақдирда, корхона мол-мулкидаги ўз улуши пул ёки бозор баҳосига мувофиқ равишда товар шаклида қайтарилиши ҳуқуқини олиши, чет эллик инвестор улуши қийматининг бозор баҳосини ишдаги ҳужжатлардан аниқлаш имконияти бўлмаганда ёки ушбу масала юзасидан низо вужудга келганда тарафларнинг илтимосномасига асосан улуш қийматининг бозор баҳоси экспертиза тайинлаш йўли билан аниқланиши кераклиги назарда тутилган.

Бундан келиб чиқадики, масъулияти чекланган ва (ёки) қўшимча масъулиятли жамият иштирокчиси Ўзбекистон Республикаси резиденти бўлганда унга жамиятдаги улушининг бозор баҳосидаги қиймати эмас, балки улушнинг жамият бухгалтерия ҳисоботларидаги маълумотлар бўйича қиймати тўланса, аксинча жамият иштирокчиси бўлган чет эллик инвестор ушбу масъулияти чекланган жамияти шаклидаги чет эл инвестициялари иштирокидаги корхонадан чиқиб кетган ёки бу корхона тугатилган тақдирда, корхона мол-мулкидаги ўз улушини пул ёки бозор баҳосига мувофиқ равишда товар шаклида қайтариб олиш ҳуқуқига эга.

Бу ҳолатда айтиб бериш керакки жамият иштирокчиси бўлиши мумкин бўлган икки шахсга, яъни Ўзбекистон Республикаси резиденти бўлган жисмоний ва юридик шахсга ҳамда норезидент инвесторга бир хил шартлар асосида жамиятдан чиқиб кетишида ёки уларнинг чиқарилиш вақтида икки хил имкониятлар берилиши, қолаверса резидент ҳисобланган иштирокчига тегишли мулкнинг жамият бухгалтерия ҳисоботларидаги қиймати унинг амалдаги (бозор) баҳосига ҳар доим ҳам муносиб бўлмаслиги (масалан, охириги ҳисобот давридаги қиймат билан таъсисчилар сафидан чиқиш пайтидаги қиймат орасида кескин тафовутлар бўлиши мумкинлигини) уларнинг ҳақли эътирозига сабаб бўлишини ва бу орқали уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларига зарар етиши мумкинлигини инобатга олиш керак.

Шунга қўра, қонунчиликка резидент ҳисобланган жамият иштирокчиси таъсисчилар сафидан чиқарилганда, бу ҳақда қарор чиқарилган пайтдаги унинг

улуши бўлган мулкнинг бозор баҳосини тўлашни назарда тутувчи ўзгартириш киритилса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Қуйида яна бир ҳолатда масъулияти чекланган жамияти иштирокчилари ўртасида тақсимланган жамиятнинг соф фойдасини тўлаш муддати кечиктирилганлиги учун “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонуннинг ўхшаш муносабатларни тартибга солувчи нормасини қўллаш билан боғлиқ суд амалиётини судда кўрилган иқтисодий иш мисолида кўриб чиқамиз.

Жумладан, АТБ “Агробанк” (бундан буён матнда Банк деб юритилади) “Дўстобод тажриба механика” МЧЖ (бундан буён матнда МЧЖ деб юритилади) иштирокчиларидан бири бўлиб, банкнинг МЧЖ устав фондидаги улуши 19 фоизни ташкил қилган.

МЧЖ иштирокчиларининг 2012-2016 йилларда бўлиб ўтган умумий йиғилишларида жамиятнинг 2011-2015 йиллардаги молиявий натижалари якуни кўриб чиқилиб, жамият томонидан олинган фойда иштирокчилар ўртасида тақсимланган.

Мазкур умумий йиғилиш қарорларига кўра банкка МЧЖ устав фондига қўшган улушига мувофиқ ҳолда 7 300 000 сўм фойда тақсимланган. Аммо мазкур фойда суммаси МЧЖ томонидан банкка тўлаб берилмаган. Натижада банк МЧЖга нисбатан судга мурожаат қилиб, МЧЖдан унинг 2011-2015 йиллардаги молиявий натижалари якуни бўйича банкка ҳисобланган 7 300 000 сўм дивиденд тўловини ва тўлов кечиктирилган кунлар учун 657 000 сўм пеня ундиришни сўраган.

Биринчи инстанция суди даъвони тўлиқ қаноатлантириб, МЧЖдан банк фойдасига 7 300 000 сўм дивиденд тўлови ва 657 000 сўм пеня ундирган. (11-1705/5576-сонли иш, судья А. Ибрагимова)

Суд бундай хулосага келишда “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонун 51-моддасининг учинчи қисми, 52-моддаси ва 53-моддасининг биринчи қисмларига асосланган.

Ушбу Қонуннинг 52-моддасига асосан акциядорларга дивидендларни тўлаш тўғрисида қарор қабул қилинган акциядорларнинг умумий йиғилишини ўтказиш учун шакллантирилган жамият акциядорларининг реестрида қайд этилган шахслар акциялар бўйича дивиденд олиш ҳуқуқига эга.

Қонун 51-моддасининг учинчи қисмига кўра, дивидендларни тўлаш муддати ва тартиби жамиятнинг уставида ёки акциядорларнинг умумий йиғилиши қарорида белгиланади. Дивидендларни тўлаш муддати шундай қарор

қабул қилинган кундан эътиборан олтмиш кундан кеч бўлмаслиги лозим.

Мазкур Қонун 53-моддасининг биринчи қисмига мувофиқ дивидендлар акциядорларнинг умумий йиғилиши томонидан белгиланган муддатларда жамиятнинг айби билан тўланмаган (олинмаган) тақдирда тўланмаган (олинмаган) дивидендлар бўйича Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланган қайта молиялаштириш ставкаларидан келиб чиққан ҳолда пеня ҳисобланади.

Аммо корпоратив низоларни кўриш билан боғлиқ суд амалиёти юзасидан ўтказилган умумлаштиришларда суднинг мазкур ҳал қилув қарорига баҳо беришда жавобгарнинг ҳуқуқий шакли акциядорлик жамияти эмас, балки масъулияти чекланган жамият бўлганлиги учун суд “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонуннинг нормаларини эмас, балки “Масъулияти чекланган ҳамда қўшимча масъулиятли жамиятлар тўғрисида”ги Қонуннинг тегишли нормаларини қўллаши лозимлиги, шундан келиб чиқиб суд даъво талабининг пеня ундириш қисмини эса рад этиши лозимлиги тўғрисида тўхтамга келинган бўлиб, фикримизча бу ёндашув анчайин баҳсли ҳисобланади ва ҳозирги кунга келиб ўз актуаллигини йўқотган дейилса тўғри бўлади.

Чунки, Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 20 мартдаги ЎРҚ-531-сонли Қонуни билан “Масъулияти чекланган ҳамда қўшимча масъулиятли жамиятлар тўғрисида”ги Қонуннинг 25-моддасига иккинчи қисмига киритилган ўзгартиришга кўра фойданинг иштирокчилар ўртасида тақсимланадиган қисми “дивиденд” деб аталган.

Шунингдек, ушбу моддага киритилган янги учинчи қисмда дивидендларни тўлаш муддати ва тартиби жамиятнинг уставида ёки иштирокчиларнинг умумий йиғилиши қарорида белгиланиши, бунда дивидендларни тўлаш муддати жамият иштирокчилари ўртасида фойдани тақсимлаш тўғрисида қарор қабул қилинган кундан эътиборан олтмиш кундан ошмаслиги кераклиги белгиланган бўлиб, бу норма “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонун 51-моддасининг учинчи қисми нормаси билан мазмунан бир хил.

Шунингдек, “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонун 53-моддасида дивидендлар тўлашнинг мазкур тартиби бузилган тақдирда жамиятга нисбатан унинг ушбу мажбуриятлари бажарилишини таъминлаш усули сифатида неустойка ҳисобланиши назарда тутилган.

Хусусан, 53-моддага кўра, дивидендлар акциядорларнинг умумий

Йиғилиши томонидан белгиланган муддатларда жамиятнинг айби билан тўланмаган (олинмаган) тақдирда тўланмаган (олинмаган) дивидендлар бўйича Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланган қайта молиялаштириш ставкаларидан келиб чиққан ҳолда пеня ҳисобланиши, тўланмаган (олинмаган) дивидендлар бўйича ҳисобланадиган пенялар миқдори тўланмаган (олинмаган) дивидендлар миқдорининг 50 фоизидан ортиқ бўлмаслиги кераклиги белгиланган.

Бироқ, “Масъулияти чекланган ҳамда қўшимча масъулиятли жамиятлар тўғрисида”ги Қонунда дивидендларни тўлашни кечиктирганлик учун масъулияти чекланган ва қўшимча масъулиятли жамиятларга нисбатан бирор бир шаклдаги жавобгарлик, шу жумладан пеня тўлаш назарда тутилмаган.

Бу ҳолатда пеня неустойка тури сифатида мажбуриятлар бажарилишини таъминлаш усулларида бири эканлигини ҳисобга олганда, Қонунда бу ҳақдаги норманинг йўқлиги масъулияти чекланган ҳамда қўшимча масъулиятли жамиятлар иштирокчилари ҳуқуқ ва манфаатлари таъминланишига тўсқинлик қилади ва ушбу жамиятлар иштирокчилари томонидан дивидендлар тўланмаганлиги ёки уларни тўлаш кечиктирилганлиги учун пеня ундириш тўғрисидаги мурожаатларининг судлар томонидан кўриб чиқилишида турли тушунмовчиликларни келтириб чиқаради.

Шунга кўра, судлар томонидан бу турдаги даъволарни ҳал этишда фуқаролик қонунчилигининг ўхшаш муносабатларни тартибга солувчи нормаларини (қонун ўхшашлиги), хусусан Фуқаролик кодекси ёки “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонунларининг тегишли нормаларини қўллаш мақсадга мувофиқ.

Бу хусусда Олий хўжалик суди Пленумининг 2014 йил 20 июндаги “Иқтисодий судлар томонидан корпоратив низоларни ҳал этишнинг айрим масалалари тўғрисида”ги 262-сонли қароридан ҳам судлар учун тавсиялар берилса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Шунинг билан бирга, келгусида бу турдаги мурожаатларни ҳал қилишда айрим тушунмовчиликлар келиб чиқишининг ва судларда турлича амалиёт шаклланишининг олдини олиш мақсадида “Масъулияти чекланган ҳамда қўшимча масъулиятли жамиятлар тўғрисида”ги Қонунга ҳам дивидендларни тўлашни кечиктирганлик учун пеня ҳисоблашни назарда тутувчи нормалар киритилиши керак деб ҳисоблаймиз.

Бундан ташқари, “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонун нормаларини қўллаш билан боғлиқ бошқа бир ҳолатга назар ташлаймиз.

Жумладан, М.Иргашева “AS TURON 23” АЖнинг номинал қиймати 500 сўмга тенг бўлган жами 33 та акцияларини харид қилган ва жамият акциядорлари реестрида қайд этилган. Аммо, у 1998-2002 йиллар давомида акциялари учун дивиденд олмаган.

Шу сабабли, Қимматли қоғозлар бозорини мувофиқлаштириш ва ривожлантириш маркази Навоий вилоят худудий бошқармаси М.Иргашева манфаатида судга мурожаат қилиб, унинг мавжуд акциялари бўйича 1998-2002 йилларда ҳисобланган 27 359 сўм дивидендни ундиришни сўраган.

Биринчи инстанция судининг 2017 йил 24 январдаги ҳал қилув қарори билан даъво қисман қаноатлантирилиб, “ASKOMTRANS” МЧЖдан акциядор М. Иргашева фойдасига 1 612 сўм дивиденд ундирилган. (21-1605/10481-сонли иш, судья У. Эшқобилов)

Бу ҳолатда ҳам судларда корпоратив низоларни кўриш билан боғлиқ ўтказилган умумлаштиришлар натижаси бўйича суднинг “ASKOMTRANS” МЧЖдан акциядор М.Иргашева фойдасига дивиденд ундириш ҳақидаги қарори амалдаги қонун ҳужжатлари талабларига риоя этилмаган ҳолда нотўғри қабул қилинган, деган хулосага келинган.

Чунки, “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонун 51-моддасининг олтинчи қисмида эгаси ёки эгасининг қонуний ҳуқуқий вориси ёхуд меросхўри томонидан уч йил ичида талаб қилиб олинмаган дивиденд акциядорларнинг умумий йиғилиши қарорига кўра жамият ихтиёрида қолиши белгиланган бўлиб, юқоридаги ишда даъво аризаси 2016 йил 22 декабрда берилганлиги, ундириш сўралган дивидендлар эса 1998-2002 йиллар якуни бўйича ҳисобланганлиги, шу боис суд даъво талабини дивидендларни талаб қилиш муддати ўтиб кетганлигига асосланиб тўлиқ рад этиши лозимлиги таъкидланган. Яъни ушбу ҳолатда дивидендни талаб қилиш муддати қатъий равишда уч йил ўтганидан сўнг тугаши назарда тутилмоқда.

Қонундаги мазкур нормани қўллаш юзасидан Олий ҳўжалик суди Пленумининг 2014 йил 20 июндаги “Иқтисодий судлар томонидан корпоратив низоларни ҳал этишнинг айрим масалалари тўғрисида”ги 262-сонли қарорида тавсиялар берилмаган. Шу сабабли судлар томонидан уни қўллашда турлича амалиёт мавжуд.

Мазкур ҳолатда Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 159-моддасига мувофиқ муддатни узрли сабабларга кўра ўтказиб юбориш ҳолатлари бўлиши мумкинлиги фактори инobatга олинмаган назаримизда.

Чунки, Кодекснинг ушбу моддасига кўра, башарти, суд даъво

муддатининг ўтказиб юборилганлиги сабабини узрли деб топса, бузилган ҳуқуқ ҳимоя қилиниши керак. Даъво муддатини ўтказиб юбориш сабаблари даъво муддатининг охириги олти ойида, бу муддат олти ойга тенг ёки олти ойдан кам бўлса, даъво муддатида юз берган бўлса, улар узрли деб ҳисобланиши мумкин.

Тўғри юқорида мисол келтирилган иқтисодий ишда дивидендлар ҳисобланган йиллар ва судга даъво ариза киритиш орасидаги муддат узрли деб топишни истисно этади. Аммо узрли деб топилиши керак бўлган ҳолат уч йиллик муддатнинг охириги олти ойида юзага келган бўлганида дивидендни талаб қилишнинг ўтказиб юборилган муддатини узрли деб топиш адолатли бўлар эди. Чунки, охир оқибатда иш шахснинг ўзига тегишли мулкка ёки унга ворислик ва ёхуд мерос ҳуқуқи асосида ўтиши керак бўлган мулкларга бўлган ҳуқуқини белгилаш хусусида кўрилмақда.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 65-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикасида барча мулк шаклларининг тенг ҳуқуқлилиги ва ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоя қилиниши таъминланиши, хусусий мулк дахлсиз эканлиги, 66-моддасида эса мулкдор ўзига тегишли бўлган мол-мулкка ўз хоҳишича эгаллик қилиши, ундан фойдаланиши ва уни тасарруф этиши белгиланган.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 164-моддасида **мулк ҳуқуқи муддатсиз** эканлиги белгилаб қўйилган.

Шунга кўра, ушбу ҳолатда дивидендларни талаб қилишнинг уч йиллик муддатини ўтказиб юборганлик муддатини Кодекснинг 159-моддасида белгиланган тартибда узрли деб топиш ва ушбу муддатни тиклаш бўйича Олий суд Пленумининг тегишли қарорларига тушунтиришлар киритилса ва бу орқали ваколатли судларга тавсиялар берилса ягона суд амалиётига эришилган бўлар эди.

Хулоса қилиб айтганда барча ҳуқуқ соҳаларида бўлгани каби, корпоратив низоларни кўриб чиқишда ҳам судлар томонидан моддий ҳуқуқ нормаларини қўллаш билан боғлиқ кўплаб муаммоли ҳолатлар, қонунчиликдаги ноаниқликлар мавжуд ва ҳозирги кунда иқтисодиётнинг жадал тарзда ривожланиб бориши ва корпоратив муносабатларга киришишда янгича қарашларнинг вужудга келаётганлиги ушбу соҳани тартибга солувчи миллий қонунчилигимизни босқичма-босқич такомиллаштириб боришни тақозо этади.

АДАБИЁТЛАР (REFERENCES)

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. <https://lex.uz/docs/6445145>
2. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси. <https://lex.uz/docs/111189>.

3. Раҳмонкулов Ҳ.Р., Гулямов С.С. Корпоратив ҳуқуқ. ТДЮИ. Тошкент, 2007.
4. Саидов М.Н. Корпоратив низолар: тушунчаси, турлари ва уларни судда кўришнинг ўзига хос жиҳатлари. Тошкент, 2019.
5. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги Тошкент давлат иқтисодиёт университети. Корпоратив бошқарув. Тошкент, 2012.
6. Северин Д.Н. Рассмотрение судами споров, вытекающих из условий учредительства хозяйственных обществ (корпоративных споров). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Минск, 2014. <http://dep.nlb.by/jspui/handle/nlb/45667>.
7. Шиткина И.С. Корпоративное право. Учебный курс. М.2015. – С. 10.
8. Дорожинская Е.А. Корпоративное право: курс лекций. Е.А. Дорожинская: Изд-во Сиб АГС, 2016. – 264 с. (Dorojinskaya E.A. Corporate law: lecture course. E.A.Dorojinskaya: Izd-vo SibAGS, 2016. p. 264)